

Hrvatske u Zagrebu 2 i iz drugih ustanova još 2. Iz svih povijesnih zavoda JAZU u Hrvatskoj došao je samo jedan referent, a iz drugih Instituta za historiju radničkog pokreta (Slav. Brod, Split, Rijeka i dr.) ni jedan.

U prvoj i drugoj sekciji nastupili su Slobodan Čaće (Zadar), *Liburni i Rim do Augusta*, i Josip Lučić (Zagreb), *Neki oblici neagrarne privrede u dubrovačkom zaleđu na prijelazu XIII u XIV stoljeće*. U trećoj sekciji referirali su Miroslav Granić (Zadar), *Galijske dalmatinskih komuna u mletačko-turskim ratovima od XV do XVII stoljeća*, i Josip Adamček (Zagreb), *Pokreti među hrvatskim vojnicima u doba nasljednih ratova (1741—1748)*. U četvrtoj sekciji govorili su Tereza Ganza Aras (Zadar), *Oslobodilačka gibanja u Dalmaciji u deceniju pred prvi svjetski rat s posebnim osvrtom na omladinski pokret*, i Dragutin Pavličević (Zagreb), *Ognjehor Utješenović Ostrožinski o uzrocima i posljedicama narodnog pokreta 1883. u Hrvatskoj*. U petoj sekciji istupila je Bosiljka Janjatović (Zagreb), *KPJ u Zagrebu između dva svjetska rata*, a u šestoj Igor Graovac (Zagreb), *Oslobodilački pokret u obliku revolucionarnog rata 1941—1945*, te Dušan Korać (Zagreb), *Formiranje proleterskih jedinica u Hrvatskoj 1941—1942*. i Ivan Očak (Zagreb), *Ruski emigranti i sovjetski ratni zarobljenici kao učesnici revolucije i kontrarevolucije u našoj zemlji*.

Osim već navedenih, u raspravi o pojedinim pitanjima sudjelovali su iz SR Hrvatske: Josip Lučić (rukovodio sekcijom i podnio izvještaj za I i II sekciju na plenumu), Josip Adamček, Dragutin Pavličević, Ivan Očak, Hrvoje Matković, Igor Graovac, Bosiljka Janjatović i Ivan Kardum, koji je govorio o *Istraživanju nacionalnog i jugoslavenškog od početka 19. stoljeća do 1918. u srednjoškolskim udžbenicima historije*, što su ih uz pomoć profesora odsjeka za povijest beogradskog i zagrebačkog filozofskog fakulteta (N. Stančić, M. Maticka, Stanković i D. Roksandić) proveli studenti ova dva fakulteta.

Dragutin Pavličević

O 300-GODIŠNJICI SMRTI JURJA KRIŽANIĆA

Nakon Jagićeva, do danas još uvijek temeljnog, djela o životu i radu Jurja Križanića (1917), u hrvatskoj je historiografiji nastupila oduža stanka u proučavanju ove neobično složene i zagonetne ličnosti koja je neodoljivo privlačila interes znanstvenika u svjetskim razmjerima. Iako se o daljnjem istraživanju, koje bi se temeljilo na novoj izvornoj građi i produbljenijem ulaženju u misaono bogatstvo Križanićevih spisa, ne može otada u nas govoriti gotovo punih pet desetljeća, ipak je poneki prilog o Križaniću zadržao trajnije značenje (usp. o tome moju studiju »Problem Jurja Križanića u hrvatskoj i srpskoj literaturi«). Prvi put je, štoviše, u cjelovitom prikazu hrvatske povijesti dodijeljeno Križaniću dostojno mjesto u »Historiji naroda Jugoslavije« (II, Zagreb 1960, str. 1000—1011 i 1116—1117, s kritičkim osvrtom na dotadašnju literaturu), a 1962. sam u odužem eseju pokušao da u Enciklopediji Jugoslavije V, 416—418, iz'ožim rezultate dotadašnjega znanstvenog rada na tom području uopće.

Uskoro zatim pojavili su se prilozima muzikologa A. Vidakovića i teologa I. Goluba koji su najavili početak novog razdoblja u istraživanjima o Križaniću u nas. Prvi

je otkrio do tada slabo poznatu i u literaturi previđenu stranu Križanićeve plodne djelatnosti na polju muzičke teorije (1964), a drugi je nakon svoje disertacije o Križaniću 1964, zahvaljujući uspješnom traganju za novom izvornom tragom u rimskim arhivima i bibliotekama, nastavio istraživanja u tom pravcu i u nizu daljnjih radova obogatio Križanićevu ličnost mnogim do tada nepoznatim podacima.

Usporedo s razvojem u sovjetskoj nauci, u kojoj je 1957. jedno znanstveno savjetovanje opet vratilo Križaniću nepravедно osporeno značenje u ruskoj povijesti, i u nas su dozrijevali uvjeti da se život i djelatnost J. Križanića što potpunije osvjetle. Fakultet političkih nauka u Zagrebu organizirao je 1972. znanstveni skup posvećen Križaniću i dvije godine kasnije izdao u svojoj Biblioteci Politička misao 7, 1974, zbornik radova pod naslovom »Život i djelo Jurja Križanića« (str. 293, s prilozima desetak autora). Takav je razvoj omogućio donekle i Historijski zbornik donoseći, između ostaloga, rasprave I. Goluba i sovjetskog »križanićologa« A. Lj. Goljdburga. Potonji je u njemu objavio tekst o Križaniću u ruskoj historiografiji (XIX—XX, 1966—67), kasnije preveden na engleski jezik, a 1969. i »Bibliografiju o Jurju Križaniću« (XXI—XXII, 513—528), koja je postala podloga za sve daljnje preglede ove vrste.

Pošto je I. Golub predao Jugoslavenskoj akademiji svoju knjigu o Križaniću kao »glazbenom teoretiku 17. stoljeća«, ona je njenim izdanjem započela 1981. svoju seriju »Radova o životu i djelu Jurja Križanića« u koju je 1983. uvrstila i daljnji autorov rad »Slavenstvo Jurja Križanića«, prvobitno objavljen u »Forumu« XXII, 1983, br. 1—3. Tako je JAZU, u suradnji sa sovjetskom Akademijom, započela s konkretnim pripremama za proslavu 300-te obljetnice Križanićeve smrti (12. rujna 1683) koje su od 1.—3. IX 1983. urodile, između ostaloga, održavanjem prvoga međunarodnog simpozija o Križaniću u Zagrebu, na kojem je pročitano »oko 70 referata i saopćenja« (usp. J. Golub u *Croatia christiana periodica* 12, 133—135). Usporedo s ovim znanstvenim skupom otvorena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci izložba »Juraj Križanić, život i djelo«, za koju je izdan opsežniji katalog (s predgovorom M. Kurelca). Već u to vrijeme JAZU je pristupila i izdavanju njegovih »Sabranih djela« od kojih je kao prvi svezak izašlo »Objasnjeno o pismu slovenskom«. To je djelo »priredio, uvod napisao i tekst preveo J. Hamm, a odlika je ovog izdanja i cjeloviti snimak rukopisa (u koloru). U toku 1984. dovršeno je također štampanje Križanićeve Gramatike koju JAZU i opet izdaje u redakciji J. Hamma.

Pažnju historičara zacijelo će posebno privući posljednji rad I. Goluba o Križanićevoj »slavenstvu«. Taj je tekst zapravo naknadno napisan i znatno proširen referat, sažetak kojega je autor 1981. pročitao na jednom simpoziju u USA i zatim ga u nepromijenjenom obliku objavio u prošlom svesku ovog časopisa (Slavska ideja Jurja Križanića, HZ XXXVI, 1983, 33—40). Iako se autor u svojoj konačnoj raspravi ograničio na to da izloži samo jednu od dviju osnovnih ideja kojima se Križanić sudbinski zanosio, ipak je morao stalno imati pred očima cjelinu problematike vezane za njegovu ličnost i djelatnost — izuzimajući onu komponentu u Križanićevoj radu koja se, po njegovu dubokom interesu za muzičku teoriju, u neku ruku odvojila od osnovnih ideja koje je slijedio i gotovo se potpuno osamostalila. Prema tome, ova se rasprava, već po tome svojem obilježju, može donekle smatrati prethodnikom jedne buduće potpunije sinteze. Od ostalih radova I. Goluba samo još radu »Biografska pozadina Križanićevih djela«, objavljenom u zborniku iz g. 1974, pripada slično značenje.

Autor ne slijedi u svom razmatranju kronološku okosnicu zbivanja, nego je obrađenu materiju svrstao u pet razmjerno samostalnih skupina koje je označio nazivima: Ozračja — Krugovi — Tokovi — Ideje — Odnosi. Smisao i opravdanost tih naziva obrazložio je ovim riječima: »[...] Iznosim najprije ozračje knjige u Križanićevo i Križaniću prethodno doba, zatim krugove ljudi kojima je Križanić na ovaj ili onaj način pripadao, te tokove, razvoj i rast Križanićeve slavenske ideje

kroz njegove spise i napokon samu slavensku ideju Jurjevu. Ona obuhvaća porijeklo, stanje i poslanje Slavena. Na kraju raspravljam o najspornijem pitanju križaničologije, o međuodnosu Križanićevog stava prema crkvenom sjedinjenju — unionizmu i prema dobrobiti Slavena — slavizmu« (str. 8).

Utvrđujući različita »ozračja knjige« i njihov utjecaj na Križanićev misaoni razvoj, autor je, dakako, morao najprije odrediti svoje stajalište prema pitanju »domovinske« tradicije, u literaturi još uvijek dosta spornom. Iako se u njega opaža sklonost da poznavanju suvremene i starije hrvatske književnosti u Križanića prida veće značenje no što to njegovi vlastiti tekstovi dopuštaju, konstatira ipak da u njima »nema tragova« njegovu poznavanju kojeg Gundulićeva djela (11) — tom je spoznajom obuhvatio najzad i druge pisce — a za pitanje idejnog utjecaja M. Orbina našao rješenje koje svaku daljnju diskusiju čini doista suvišnom. Preuzimajući nedavne rezultate G. B. Bercoffove (1976), on opravdano zaključuje: »Čitao ili ne čitao Pribojevića i Orbinića, Križanić se korjenito razlikuje od te dvojice; oni, između ostaloga, »slavljenički pristupaju slavenstvu, a Križanić kritički« (10). Kao jedina izvjesnost preostaje dakle spoznaja »da je u književnom ozračju Križanićeva i Križaniću prethodnog vremena na slavenskom jugu postojala ideja o južno-slavenskom interdijalektu, ili čak šire, o slavenskom međunarječju, da su se čuli glasovi protiv tuđica a za srodnost svih Slavena i glasovi o potrebi oslobođenja Slavena pomoću Slavena od Turaka« (13). Uza sve to bit će i dalje neizbježno da se pokuša objasniti, odakle Križaniću potpuno negativan sud o vrijednosti slavenskih jezika za književno stvaranje i pismenost uopće.

Prelazeći na potanji prikaz društvenih krugova u kojima se Križanić tijekom svoga nemirnog života kretao, autor je odmah na početku, kao jednu od bitnih crta u Križanićevu značaju, istaknuo njegovu snažnu individualnost. »Kao izrazito samostalna osoba«, zaključuje on (22), »čini se kao da je stajao izvan krugova. Ipak nije tako. On je u svakoj gotovo sredini u koju je ušao (a mijenjao je sredine) nalazio ili stvarao svoj krug. No činio je to tako da je čuvao samostalnost i samosvojnost i nikojem krugu za volju nije žrtvovao svoju misao vodilju.«

Skupina s ponešto neodređenim nazivom »Tokovi« nije, doduše, jedna u sebi potpuno usklađena cjelina, ali je autoru pružila mogućnost da na jednom mjestu okupi osnovne podatke o Križanićevim tekstovima do kraja njegova života. Pri tome konstatira da se njegova »tri osnovna i strasna zanimanja: dobrobit Slavena, njihov jezik i crkveno jedinstvo« nisu »sva tri zajedno pojavila« (43). Prvenstvo među njima nesumnjivo pripada mladenačkom zanimanju za jezik; tek kasnije kada se u Rimu 1641. upoznao s djelom A. Possevina o Rusiji javlja se u njega »zamisao o radu na crkvenom jedinstvu Slavena« (43), a naposljetku im se pridružuje i »živa želja poći na dvor moskovskog cara i potaknuti ga na rat protiv Turaka i oslobođenje potlačenih Slavena« (44).

U okviru ove skupine autor je zacijelo dao konačno rješenje još dvjema, u literaturi spornim pitanjima. Protivno mišljenju J. Badalića, dokazao je da u pjesmama koje je Križanić napisao za egiptološku sumu A. Kirchera (1655) ne dolazi do izražaja neka južnoslavenska ideja. »Poimanje«, kaže on, »da ovdje Križanić nastupa kao predstavnik Ilirije koja obuhvaća Južne Slavene ne pokazuje se opravdanim« (50). Iako dopušta da je Kircher naslov Illyria, kojega u autografu pjesama nema, mogao unijeti »suglasno s Križanićem«, konstatira da taj tekst »ne sadrži pjesme u kojima bi bile iskazane pohvale Kircheru i njegovu meceni (caru Ferdinandu III; J.Š.) na svim jezicima Južnih Slavena« (51). Došao je naposljetku do sigurnog rješenja i u ocjeni uloge koju je Križanić odigrao u sporu o pravu Kranjaca na mjesto u Kaptolu sv. Jeronima u Rimu (1651—55). Opravdano smatra sigurnim »da se Križanić — ljubljanski đak — nikad nije dvojio o tome da li su Kranjci iskonski bili Slaveni i da su se nalazili u Ilirskoj zemlji, a dvojio se neko vrijeme o tome da li su oni još uvijek Slaveni i da li se zato nalaze u Ilirskoj zemlji« (54). Nikada kasnije nije Slovence ubrajao među »Zadunavske« tj. Južne

Slavene, iako je kao gimnazijalac imao dovoljno prilike da ih upozna, a jedva će se moći održati i autorova slutnja da je možda poznavao njihovu protestantsku literaturu.

Skupina pod naslovom »Ideje« (str. 58—78) zauzima središnje mjesto u prikazu Križanićeve »slavenske ideje«. Autor konstatira, između ostaloga, da Križanić do 1665, kada u sibirskom izgnanstvu piše predgovor svojoj Gramatici, »upotrebljava termin Slaveni za sve Slavene, a za Ruse samo Rusi« (62). Međutim, otada smatra rusko ime za sve slavenske narode jedino opravdanim, jer je svima njima bila Rusija kolijevkom. Domaćoj knjiškoj predaji o pradomovini Slavena na jugu koju je upravo u vrijeme Križanićeve boravka u Rimu historik i njegov prijatelj Juraj Rattkay lokalizirao u sjevernu Hrvatsku (1652) Križanić se odlučno usprotivio.

S obzirom na Križanićevu ocjenu suvremenog stanja u slavenskom svijetu, s težištem na jezičnom pitanju, autor je s pravom upozorio na njegov zaključak da »gdje u nekom narodu nema književnih pisaca ni kraljevskih ureda i narodnog ustrojstva ili zakonika na vlastitom jeziku ondje se nužno jezik kvari i gine« (63). Međutim, kako su, prema Križanićevoj uvjerenju, upravo jezici slavenskih naroda doživljavali takvu sudbinu, navedena tvrdnja ne govori u prilog autorovu mišljenju da je on poznavao književna djela na tim jezicima, koji u njegovo vrijeme nisu na njima nipošto oskudijevali. Ne mogu se, prema tome, suglasiti ni sa suzdržanom tvrdnjom autora da »nakon uvida u Križanićev traktat O glazbi ne može više biti spora o tome da li je Križanić uopće, makar djelomično, poznavao južnohrvatsku lijepu književnost te književnost drugih slavenskih naroda« (67). U tom traktatu Križanić govori samo o junačkim pjesmama u Hrvata i Srba, te stihovima koje je »čuo (ne čitao! J. Š.) kod Dalmatinaca, Hrvata, Poljaka i Čeha«, a sve ih je bez razlike ocijenio kao »pune krupnih pogrešaka i nedostojnima da se zovu stihovi ili pjesme«. Uostalom, ta se ocjena, kako se jasno vidi iz konteksta, odnosi na — pjevane stihove. Autorovo objašnjenje da Križanićev nepovoljan sud o poeziji u slavenskoj književnosti valja ponajprije dovesti u vezu s njegovim shvaćanjem o nedovoljnoj čistoći »slavenskog jezika«, ne može se, doduše, mimoići, ali srž problema leži u Križanićevoj negativnom odnosu prema poeziji uopće, a u »slavenskom jeziku« napose. Bio je uvjeren da na tom jeziku »još ni jedan rod pjesama nije bio sačinjen i, kako smatram, niti se može sačiniti što bi moglo biti od neke vrijednosti« (usp. Golub, Juraj Križanić, Glazbeni teoretik 17. stoljeća, 64).

Pošto je konstatirao da Križanić »nije u dosad nam poznatim djelima podrobno izradio koncepciju odnosa između ruskog cara i ostalih slavenskih suverena, između Rusije i ostalih slavenskih zemalja« (71), autor je u, metodički veoma zanimljivoj, analizi Križanićeve teksta uspio ukloniti neke prividne neusklađenosti u njemu i tako dati pouzdano rješenje za jedan od važnijih problema na kojemu se mišljenja pisaca još uvijek razilaze. »Križanić nema pred očima stvaranje jedne sveslavenske države s ruskim carem na čelu«, zaključuje on (70), i nešto dalje nastavlja: »Sve u svemu. Ruski car, odnosno Rusija, ima poslanje da, ako ne odmah onda s vremenom, pomogne Česima i Zadunavskim Slavenima (Bugarima, Srbima i Hrvatima) kako bi uspostavili prvotna svoja kraljevstva; s Poljacima koji imaju neku sjenu od kraljevstva Rusija treba sklopiti čvrst savez.« (75) Zajedništvo, pak, slavenskih država svakako bi, između ostaloga, moralo biti obilježeno uvođenjem jednoga »općeslavenskog jezika«, kojim je Križanić i sam pisao i koji je, pored pojedinih slavenskih jezika, smatrao, prema starogrčkom primjeru, nekom vrstom »slavenskoga koiné diálektos« (76).

U posljednjem poglavlju (»Odnosi«), sažimajući pri tome osnovne rezultate svoga razmatranja, autor zauzima stajalište i prema najspornijem od problema povezanih s Križanićevom djelatnošću, tj. »kako se u Križanića odnosi namisao crkvenog sjedinjenja iliti unionizma i namisao oko svestranog dobra Slavena iliti slavizma« (85). Autor konstatira ponajprije da nije »našao riječi kojima bi se Križanić odričao misli i namisli o crkvenom sjedinjenju«, ali da nigdje nije ni »naišao na tekst

u kojem bi se Križanić odricao slavenske misli i namisli« (85). Upozorava, nadalje, da »postoji i djelo, da ne reknem remek-djelo, ravnovjesja i razmjerne prisutnosti unionističkog i slavističkog, to je *De Providentia Dei*, spis koji predstavlja teološku politiku i političku teologiju, istovremen i istomjestan napor oko dobrobiti Slavena i oko crkvenog sjedinjenja, tako da je crkveno sjedinjenje prikazano kao dobrobit za S'avene a Slaveni kao dobrobit za Crkvu.« (86) Pogotovu je vrijedna pažnje njegova ocjena Križanićeva književnog i prosvjetiteljskog rada kao samostojne vrijednosti, s »vlastitom svršnošću« (92); nije ju, dakle, smatrao samo privremenim sredstvom na svom putu prema konačnom cilju. Autor je opravdano istakao Križanićevu dosljednost u njegovoj misli da ovom djelatnošću utre put onome koji će tek nakon njega moći da poradi oko postizavanja toga cilja, tj. crkvenog jedinstva. Prema tome, autor završava svoje razmatranje slavenske problematike u Križanića dobro obrazloženom spoznajom da »slavizam i unionizam tvore u Križaniću jednu organsku i posve sraslu ideološku cjelinu« (97).

U jednoj bi'ješci pri kraju završnog dijela svoga teksta Ivan Golub saopćava da je već 1960. imao u rukopisu potpuno izrađen tekst pod naslovom »Križanićev unionizam i slavizam« (83, bilj. 19). S razlogom je, dakle, mogao u Uvodu napisati da ovaj njegov, doista vrijedan, rad »izlazi o 300 godišnjici smrti Jurja Križanića kao plod 25 godina mojeg izučavanja Križanića« (8).

•

Osim naprijed spomenutih radova, Ivan Golub je u povodu 300-godišnjice Križanićeve smrti priredio također knjigu s naslovom: »Juraj Križanić. Sabrana građa«, koju je Kršćanska sadašnjost izdala kao 2. sv. u svojoj seriji *Croatia christiana — Fontes* (1983, str. 312).

Međutim, knjiga ne sadržava isključivo izvorne dokumente, nego je autor odabrao deset svojih priloga, objavljenih u razdoblju od 1971. do 1982, s kojima je — kako kaže u Predgovoru — želio da predstavi, od njega skupljenu, »građu o Križaniću u kontekstu svog vremena«, o njegovim »odnosima sa suvremenicima«. Prilozi su preštampani bez nekih naknadnih dopuna ili promjena, a autor im je na kraju dodao Bibliografiju koju je prenio iz svoje knjige o Križaniću kao glazbenom teoretičaru.

Među odabranim priložima nalazi se, u engleskom prijevodu, i autorov izvještaj »Istraživanje o Križanićevim 'Političkim spisima' u Moskvi«, u *Vijestima JAZU* III, 1982, br. 6. Pošto je proučio Križanićev rukopisni kodeks iz kojega potječu njegovi »Razgovori ob vladateljstvu«, obično nazivani »Politikom«, a obuhvaćaju svega 283 od 779 str., koliko ih cijeli kodeks ima, on predlaže da JAZU osim »Razgovora«, kojih se kritičko izdanje u njegovu prijevodu približava kraju, izda i ostatak kodeksa pod naslovom »Politički spisi«. Taj bi naslov doista najbolje odgovarao sadržaju djela koje bi se sastojalo od preko deset samostalnih tekstova »raznog opsega, raznog stupnja dorađenosti (od nabačaja do rasprave), raznog literarnog roda (od traktata do fiktivnog razgovora)« — kako autor konstatira. Tek bi ovim izdanjem, do sada samo fragmentarno iskorištenim, postao napokon u cjelini pristupačan proučavanju najvažniji rukopis Jurja Križanića.

Jaroslav Šidak

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 800 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1985.